

הרב צפניה קלרמן

בדעת הרמב"ם בענין פסיק רישיה דלא ניחא ליה

כתב הרמב"ם¹: "כל העושה מלאכה בשבת, אף על פי שאינו צריך לגופה של מלאכה, חייב עליה". וכן על המשנה²: "המכבה את הנר מפני שהוא מתירא מפני נכרים ומפני ליסטים מפני רוח רעה מפני החולה שיישן, פטור. כחס על הנר, כחס על השמן, כחס על הפתילה, חייב. ר' יוסי פוטר בכולן, חוץ מן הפתילה מפני שהוא עושה פחם", כתב הרמב"ם בפירושו: "ואין הלכה כר' יוסי"³. ומבואר דפסק דמלאכה שאינה צריכה לגופה חייב עליה. וכנראה שפסק כן ע"פ דברי רבינא⁴ בעניין קוץ ברשות הרבים, שפסק כר' יהודה.⁵

לעומת זאת במקום אחר⁶ פסק הרמב"ם: "המפיס שחין בשבת כדי להרחיב פי המכה כדרך שהרופאין עושין שהן מתכוונין ברפואה להרחיב פי המכה, הרי זה חייב משום מכה בפטיש, שזו היא מלאכת הרופא. ואם הפיסה להוציא ממנה הליחה שבה הרי זה מותר". וכן בעניין הצד מזיקים להנצל מנשיכתן כתב הרמב"ם⁷: "רמשים המזיקין, כגון נחשים ועקרבים וכיוצא בהן, אע"פ שאינן ממיתין, הואיל ונושכין – מותר לצוד אותם בשבת. והוא שיתכוין להנצל מנשיכתן". והרי מפורש בגמרא, שמקרים אלו הם מלאכה שאינה צריכה לגופה ומעמידתם הגמ' כר"ש⁸ וז"ל הגמ': "איכא דמתני לה אהא: המפיס מורסא בשבת, אם לעשות לה פה – חייב, אם להוציא ממנה לחה פטור. מאן תנא, אמר רב יהודה אמר רב, רבי שמעון היא, דאמר מלאכה שאין צריכה לגופה פטור עליה". אלא שעניין זה כבר קשה על שמואל שאמר: "כל פטורי דשבת פטור אבל אסור, לבר מהני תלת דפטור ומותר: חדא הא. וממאי דפטור ומותר, דקתני סיפא: למה זה דומה, לנועל את ביתו לשומרו ונמצא צבי שמור בתוכו. ואידך,

-
1. פ"א מהלכות שבת ה"ז.
 2. שבת כט, ב.
 3. ונבאר בהמשך מדוע לא כתב: והלכה כר' יהודה.
 4. שבת מב, א.
 5. ראה מגיד משנה פ"א מהלכי שבת ה"ז. ומשמע מהגמ' (עה, א) שגם ר' יוחנן ס"ל כר' יהודה.
 6. פ"י מהלכות שבת ה"י י"ז.
 7. שם ה"י כ"ה.
 8. שבת קז, ב.
 9. שם קז, א.

המפיס מורסא בשבת אם לעשות לה פה חייב אם להוציא ממנה לחה פטור. וממאי דפטור ומותר, דתנן: מחט של יד ליטול בה את הקוף. ואידך, הצד נחש בשבת, אם מתעסק בו שלא ישכנו פטור, אם לרפואה חייב. וממאי דפטור ומותר, דתנן: כופין קערה על הנר בשביל שלא תאחוז בקורה ועל צואה של קטן ועל עקרב שלא תישך". אף על פי שאמרו בגמ'¹⁰ ששמואל סבר כר' יהודה במלאכה שאינה צריכה לגופה.

ורבו התירוצים בראשונים ובאחרונים.¹¹

אך אנו נתעכב על תירוץ הג"ר חיים הלוי ז"ל, אשר הוציא מכאן יסוד גדול בעניין פסיק רישיה דלא ניחא ליה.

בפ"א מהל' שבת מביא הרמב"ם את הכללים בהל' שבת. והנה בהל' ה', שם מדבר הרמב"ם על דבר שאינו מתכוון, ומתיר כדעת ר' שמעון. וז"ל: "דברים המותרים לעשותן בשבת ובשעת עשייתן אפשר שתעשה בגללן מלאכה ואפשר שלא תעשה, אם לא נתכוין לאותה מלאכה הרי זה מותר".

ובהל' ו' עוסק הרמב"ם במה שמכונה "פסיק רישיה ולא ימות", ומחייב הרמב"ם ככו"ע, וז"ל: "עשה מעשה ונעשית בגללו מלאכה שודאי תעשה בשביל אותו מעשה, אע"פ שלא נתכוין לה, חייב. שהדבר ידוע שאי אפשר שלא תעשה אותה מלאכה". בהל' ז' עוסק הרמב"ם במלאכה שאינה צריכה לגופה ומחייב עליה כדעת ר"י.

לפנינו שתי בעיות:

מניסוח ההלכות קשה למצוא הבדל בין הל' ו' העוסקת בפסיק רישיה לבין הל' ז' העוסקת במלאכה שאינה צריכה לגופה.

אין ברמב"ם התייחסות למונח פסיק רישיה דלא ניחא ליה או דלא אכפת ליה, ולא כתב הרמב"ם אם חייב או פטור או מותר.

והנה ליישב הסתירה הנ"ל בדברי הרמב"ם, המחייב במלאכה שאינה צריכה לגופה, ומאידך מתיר הפסת מורסא וצידת נחש, טוען ר' חיים מבריסק בחידושו על הרמב"ם¹², שמפיס מורסא וצידת נחש הווי דבר שאינו מתכוון בפסיק רישיה דלא ניחא ליה. ודעת הרמב"ם כדעת הערוך¹² שפסיק רישיה דלא ניחא ליה שרי. וז"ל ר' חיים מבריסק (בד"ה והנראה): "והנראה לומר בזה, דהנה באמת במפיס מורסא דהיתרה הוא כשאינו מתכוין לעשות לה פה רק

10. שם מב, א.

11. עיי' תוס' שבת ג, א ד"ה "הצד".

12. ערך סבר (5). ומובא בתוס' שבת קג, א ד"ה לא.

להוציא ממנה ליחה, וכדתנן כן להדיא במתניי דאם לעשות לה פה חייב, ורק אם כוונתו הוא להוציא ממנה הליחה בלבד אז הוא דשרי, וא"כ הא נמצא דהוי באמת דבר שאינו מתכוין דפטור בשבת לכו"ע, ואע"ג דהוי פסיק רישי, אכן הרי דעת הערוך היא דפסיק רישי דלא ניחה ליה מותר, הובא בתוס' שבת דף ק"ג ובעוד כמה דוכתי, וכן בהך דצידת נחש לפי המבואר בדברי ברמב"ם שכתב וז"ל: 'מותר לצוד אותן בשבת והוא שיתכוין להינצלי עכ"ל. וא"כ הא הוי דבר שאינו מתכוין בפסיק רישי דלא ניחא ליה דפטור בשבת לכו"ע לדעת הערוך". ודן בארוכה מדוע נקטה הגמרא בעניינים אלו מלאכה שאינה צריכה לגופה, וסובר דהווי אליבא דרב האוסר דבר שאינו מתכוון כדעת ר' יהודה, וממילא יחייב בפסיק רישיה אף דלא ניחא ליה, וז"ל: "ולפי"ז מיושב היטב הא דמתיר שמואל מפיס מורסא וצידת נחש, וכמשי"כ למעלה משום דהווי בכלל דבר שאינו מתכוון כלל, דהפסיק רישי שבזה הא הוי לא ניחא ליה, ושמואל לטעמי דס"ל בזבחים דף צ"א דדבר שאינו מתכוון גם בכה"ת כולה מותר, וגם בפסיק רישי דלא ניחא ליה וכמבואר בערוך בביאור הסוגיא דזבחים שם, והא דתלי הסוגיא דשבת דף ק"ז בדין מלאכה שאינה צריכה לגופה, היינו משום דהתם הרי רב הוא דקאמר לה דס"ל בשבת דף מ"ז דדבר שאינו מתכוון אסור, וממילא בפסיק רישי דלא ניחא ליה איכא גם חיובא גם בשבת וכמבואר בהסוגיא דכריתות שהבאנו, ולא מיפטר רק מטעמא דהווי מלאכה שאצ"ג, והרמב"ם דדעתו כדעת הערוך דפ"ר דלא ניחא ליה הווי דבר שאינו מתכוון דקי"ל דמותר בכה"ת כולה, וכדמוכח כן מדבריו בפ"ז משגגות שהבאנו, ע"כ שפיר פסק כשמואל דמפיס מורסא וצידת נחש מותרין לכתחילה".

והנה, חידש ברמב"ם חידוש עצום, בניגוד לשאר הראשונים,¹³ ונעמוד על מספר נקודות:

אם אכן סבר הרמב"ם שפסיק רישיה דלא ניחא ליה מותר, מדוע לא כתב זאת בפרק הראשון או בכל מקום אחר? אין די ברמיזה דווקא דרך ההלכות הבעייתיות.

הגמרא¹⁴ דנה לגבי קוצץ בהרת במילה, ולומדת מפסוקים שניתן ומצווה למול, אע"פ שיש שם בהרת. ושואלת שם הגמרא: "הא למה לי קרא? דבר שאין מתכוון הוא, ודבר שאין מתכוון מותר. אמר אביי, לא נצרכא אלא לרבי יהודה,

13. ועיי'ש באריכות. וראה מש"כ שם בגיליונות חזו"א וכן בספר "משנת יעקב" להרב יעקב ניסן רוזנטל שליט"א בחלק זמנים פ"א מהלכות שבת ה"ה אות ז', שהאריך בדברי הגר"ח הנ"ל.

14. שבת קלג, א.

דאמר דבר שאין מתכוון אסור. רבא אמר, אפילו תימא רבי שמעון [שמתיר], מודה רבי שמעון בפסיק רישיה ולא ימות. ואביי לית ליה האי סברא? והא אביי ורבא דאמרי תרוייהו מודה רבי שמעון בפסיק רישיה ולא ימות? ובהמשך אומרת שם הגמרא: "ואי איכא אחר ליעביד אחר [ולא האב], דאמר ר' שמעון בן לקיש כל מקום שאתה מוצא עשה ולא תעשה, אם אתה יכול לקיים שניהם מוטב, ואם לאו, יבוא עשה וידחה לא תעשה". ובא על זה פסק הרמב"ם¹⁵: "ובין בזמנה ובין שלא בזמנה דוחה [מילה] את הצרעת. כיצד? שאם היתה בהרת בעור הערלה, חותכה עם הערלה, אע"פ שקציצת נגע הצרעת בלא תעשה, יבוא עשה וידחה את לא תעשה".¹⁶ מדוע נקט הרמב"ם כמסקנת הגמרא עשה דוחה לא תעשה (ולא לימוד מפסוק), אך לא נקט את דין הגמרא שעדיף ע"י אחר ע"פ כללו של ריש לקיש שעדיף לקיים שניהם, והרי הרמב"ם עצמו נקט את כללו של ריש לקיש בהלי ציצית פ"ג ה"ו.

הרמב"ם פוסק¹⁷: "הדס שנקטם ראשו כשר. נשרו רוב עליו, אם נשתיירו שלשה עליו בקו אחד כשר. היו ענביו מרובות מעליו, אם ירוקות כשר ואם היו אדומות או שחורות פסול, ואם מעטן כשר. ואין ממעטין אותן ביום טוב לפי שהוא כמתקן. עבר וליקטן או שליטן אחד אחד לאכילה הרי זה כשר". וכבר תמהו הרבה אחרונים,¹⁸ מדוע השמיט הרמב"ם את פתרון הגמ' דאית ליה הושענא אחריתי? ואם כדברי הגר"ח, כ"ש שהיה צ"ל "מלקטן אחד אחר לאכילה". ובוודאי לפי הגרסאות שגרסו ברמב"ם "אחד אחר", שהרי הווי פסיק רישיה ולא ניחא ליה ושרי, וכך פתרה שם הגמרא,¹⁹ ומדוע לא נתן הרמב"ם עצה זו?

והנראה לומר בדברי הרמב"ם שוודאי פסיק רישיה חייב, כפי שנכתב, ולא חילק בין ניחא ליה לבין לא ניחא ליה, וכפי שכתב הרמב"ם בהקדמתו: "וראיתי לחבר דברים המתבררים... בעניין האסור והמותר... כולם בלשון ברורה ודרך קצרה עד שתהא תורה שבעל פה כולה סדורה בפי הכל בלא קושיא ובלא פירוק... דברים ברורים... עד שיהיו כל הדינים גלויין לקטן ולגדול...". וממילא ישנם לרמב"ם שלושה סוגים שאינן מלאכת מחשבת מלאה:

- מלאכה שאינה צריכה לגופה - חייב.
- דבר שאינו מתכוון - מותר.
- דבר שאינו מתכוון בפסיק רישיה - חייב.

15. הלי מילה פ"א ה"ט.

16. וכן כתב בפ"י מהלי טומאת צרעת הלי ה'.

17. בפרק ח' מהלכות לולב הלי ה'.

18. ערוך לנר, חת"ם סופר, אבן האזל ועוד.

19. סוכה לג, ב.

היסוד ההגיוני לדרך זו הינו בתוס' שבת קג, א ד"ה "בארעא". הגמ' שם הביאה ברייתא: "תנו רבנן: התולש עולשין והמזרד זרדים, אם לאכילה כגרוגרת, אם לבהמה כמלא פי הגדי, אם להיסק כדי לבשל ביצה קלה, אם לייפות את הקרקע כל שהן". ושאלה הגמרא: "אטו כולהו לא ליפות את הקרקע ניהו?" כלומר, בכל מקרה שיעור החיוב יהיה כל שהוא. "רבה ורב יוסף דאמרי תרוייהו, באגם שנו" [רש"י: "שאיין צריך ליפות?"]. "אביי אמר, אפילו תימא בשדה דלאו אגם, וכגון דלא קמיכוין. והא אביי ורבא דאמרי תרוייהו מודה רבי שמעון בפסיק רישיה ולא ימות? לא צריכא, דקעביד בארעא דתבריה". וכתב התוס': "פיי דהויא מלאכה שא"צ לגופה"²⁰. כלומר, תוס' נותן השוואה שפסיק רישיה דלא ניחא ליה הוי מלאכה שאינה צריכה לגופה, ונכון שתוס' סובר שפטור בשניהם, ואילו הרמב"ם שפסק כר' יהודה יחייב בשניהם. דבר זה יסביר את הבעייתיות בשתי ההלכות בפ"א שהבאנו לעיל. וכי מה הפרש יש בין אדם ההורג עוף שרוצה את ראשו לשחק, לבין המכבה את הנר כי רוצה שר הנר יחיה? הרי לנו הבדל יחיד שיש כאן מלאכה ודאית כיבוי אש והריגת עוף, אלא, שבכיבוי מעוניין ובהריגת העוף אינו מעוניין ולא ניחא ליה, ובכל זאת חייב הרמב"ם שפסק כר' יהודה שלא רואה הבדל אם עושה מלאכה, או עושה פעולה שנגררת עמה מלאכה, ובשניהם חייב.

באשר להלכות שאינן מתיישבות לכאורה עם פסק הרמב"ם (צד נחש ומפיס מורסא), הרי מה ששמואל יתרץ יתרץ גם הרמב"ם, ורבו התירוצים בראשונים ובאחרונים. אלא שמסתבר שיש לדעת הרמב"ם מלאכות גרועות שללא כוונה אינן נחשבות למלאכה, ולכן פתח למוגלה אינו בונה, וצידת נחש ללא צורך בנחש עצמו אינה מלאכה, ויש עוד דוגמאות שלכאורה אינן מתיישבות עם פסק הרמב"ם במלאכה שאינה צריכה לגופה, והפתרון שכתבנו יפתור גם אותן.

הנה בפרק י"א מהלכות שבת הלי' ז' כתב הרמב"ם: "הנוטל קיסם של עץ מלפניו וקטמו לחצות בו שיניו או לפתוח בו את הדלת, חייב". ולכאורה, אם קטימת קיסם היא מלאכה, מדוע דורש הרמב"ם צורך בגופה של מלאכה, הרי הוא פוסק כר' יהודה. וכן בפרק י"ב הלכה ב' כתב הרמב"ם: "המכבה גחלת של מתכת פטור". הרי שיש דברים שללא צורך בגופה של מלאכה אינם חשובים מלאכה כלל. והנה דברי הרמב"ם ברורים ומובנים ביותר.

20. וראה גם תוס' שבת עה, א ד"ה "טפיי".